
Új kérdések, válaszok és megközelítések. Közép- és Kelet-Európa az első világháború után

A covid-pandémiából fakadó jelentős késéssel 2021 őszén jelent meg egy szép kivitelezésű vaskos tanulmánykötet Közép és Kelet-Európa az első világháború utáni történetéről, a német oldenbourgi De Gruyter Kiadó gondozásában. A kötet háttérét egy olyan 2018. január 31. és február 2. között tartott konferencia adta, amelyet a berlini Szlovák Nagykövetség épületében rendeztek meg. A helyszín is jól jelezte, hogy a szlovák történettudomány és a szlovák diplomácia is aktív szerepet vállalt az első világháborút lezáró európai megemlékezésekben. A most bemutatásra kerülő könyv úgy dolgozta fel a komplex és sokrétű témakört, hogy az ne csak a szűk történettudomány, hanem a szélesebb olvasóközönség számára is érthető és élvezhető legyen.

A 2018-as berlini konferenciát az *European Network Remembrance and Solidarity* és a *Bundesinstitut für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa* közösen rendezték. Céljuk az 1918 utáni közép- és kelet-európai változások feltérképezése volt, ennek érdekében számos régióbeli egyetemmel is együttműködtek, mint a krakkói Jagelló Egyetem, a lipcsei egyetem Területi Tanulmányok Központja, a kassai Pavol Jozef Safarik Egyetem és a kolozsvári Babes-Bolyai Egyetem.

A kötetet három szerkesztő jegyezte. *Burkhard Olschowsky* német történész kutatási területe a XIX. és XX. századi német és lengyel történelem és Közép- és Kelet-Európa összehasonlító politikatörténete. *Piotr Juszkiewicz*, lengyel művészettörténész, a poznaí Adam Mickiewicz Egyetem professzora a 20. századi művészettel foglalkozik. *Jan Rydel* lengyel történész, a Jagelló Egyetem professzora és a német nyelvterület XIX–XX. századi történetét kutatja.

A kötet szerzői többségében a vizsgált régió történészei közül kerültek ki. Névsoruk nemzetközi és terjedelmes: *Jochan Böhler, Murber Ibolya, Rastko Lompar, Simon Attila, Wolfgang Templin, Burkhard Olschowsky, Marco Bresciani, Piotr Juskiewicz, Arnold Suppan, Szarka László, Andrea Dancila, Marcela Salagean, Beka Kobakhidze, Maciej Gorny, Włodzimir Borodziej, Oliver Schulz, Andrei Zamoiski, Alexis Hofmeister, Marek Syrny, Joanna Urbanek, Karolina Labovicz-Dymanus, Bartosz Dziewanowski-Stefanczyk, Vasilius Safronovas és Florin Abraham.*

Az European Network Remembrance and Solidarity egy nemzetközi többoldalú együttműködés, amelynek célja, hogy a XX. század eseményeit minél több aspektusból és minél részletesebben mutassa be. A nemzetközi szervezet fokozatosan vált a régió kulturális emlékeinek és a nemzeti emlékezetének transznacionális fórumává. Tudatosan felvállalt célja, hogy új perspektívákból mutasson be közismert vagy kevésbé ismert történelmi eseményeket. Ebben a szellemben született a jelen tanulmánykötet is, amely az első világháború utáni zűrzavaros éveket vizsgálta. A tanulmányok igyekeztek kelet-közép-európai fókusszal új megvilágításba helyezni a Nagy Háború eseményeit és annak következményeit. Ennek érdekében a kötet szakított a hagyományos nyugatról keletre tekintő perspektívával. Az angolszász, francia és német interpretációk helyett Európa keleti felének eseményeire fókuszált, feloldva a „nyugati” historiográfia hagyományos „kollektív vakságát” a „keleti” történelmekkel szemben. A korábbi nyugati fókuszsnak pragmatikus okai voltak, hiszen a „történelmet a győztesek írják”. Másrészt ugyan a Párizs-környéki békék zárták le az első világháborút, de keleten a fegyverek 1923-ig dörögtek.

A keleti front és a keleti történelmek „láthatatlanságához” hozzájárult az is, hogy a művészet, a játék- és dokumentumfilmek, illetve a könyvek is túlnyomórészt a „Nyugaton” történetekkel foglalkoztak. Csupán kevés szerző, mint például *Jaroslav Hašek*, tett kísérletet a korabeli kelet-európai események és emberi érzések bemutatására, ezeket azonban a „Nyugat” sok esetben félreértelmezett. A kötet tanulmányai a hagyományos, „nyugati” historiográfia által uralt és írá-

nyitott háborús diskurzust tudatosan árnyalták. Közép- és Kelet-Európában az első világháború végével nem szűntek meg az erőszakos megmozdulások, nem csillapodtak az indulatok, a politikai erőszak a mindennapok részévé vált. Ezen feszültségek okait, előzményeiket és következményeiket is tárgyalják a szerzők.

A tanulmányok a felhasznált források és a kutatási módszerek szempontjából sokszínűek voltak. Számos munka használt fel hagyományos és online levéltári- és adattári forrásokat, valamint korabeli folyóiratokat is. Voltak olyan szerzők is, akik korabeli egodokumentumokat és visszaemlékezéseket vizsgáltak. A feltárt adatok széles voltát bizonyítja, hogy számos korabeli statisztikai adatot, térképeket is górcső alá vettek a szerzők.

A könyv szerkezete átlátható és az olvasó számára könnyen befogadható. Az eligazodást segíti a részletes és igényes bevezető tanulmány is. Illetve ugyanezt a célt szolgálják a mellékletben lévő helységnév- és névtárak, továbbá a kronológiai összefoglaló is, amely az 1914 és 1924 közti katonai és diplomáciai eseményeket gyűjtötte össze. A kötet képanyaga igen gazdag.

A kötet négy fő témakört járt körül. Az első szekcióhoz tartozó munkák két kérdésre keresték a választ: 1. Miként lehet az első világháborút és következményeit korszakolni? 2. Miért szentelt a globális történetírás sokkal nagyobb figyelmet a nyugati frontnak és Nyugat-Európának, mint az első világháború kelet- és közép-európai következményeinek? A második nagy témacsoport középpontjában a helyi társadalmakat markánsan befolyásoló jelenségek álltak, mint a politikai erőszak, a hadifoglyok sorsa és a spanyolnátha. A harmadik nagy témakör a kulcsfontosságú történeti fogalmak tematizálására épült. A negyedik szekcióban pedig az emlékezet fajtái és módozatai kerültek a fókuszba.

2018 telén *Jay Winter* amerikai történész tartotta a berlini konferencia bevezető keynote-előadását és az ő tanulmánya vezeti be az olvasót a kötet meghatározó történelmi kontextusába is. Tanulmányának beszédes címe „A második világháború, 1917–1923” már nyilvánvalóvá teszi, hogy paradigmaváltásra van szükség. Kelet- és Közép-Európában 1918 után sem nyugodtak a fegyverek, folytató-

dott az európai polgárháború (*Ernst Nolte*). Winter az első világháborút két szakaszra osztotta, fordulatként az 1917-es évet jelölte meg. Megítélése szerint 1914–1917 közt a háború a gyűlöletet, az éhínséget és a civilek bántalmazását jelentette. Ezek a civil lakosságot sújtó jelenségek a követő öt esztendőben tovább mélyültek és radikalizálódtak. Az amerikai történész ezt a tendenciát egy szóval írta le, mégpedig a brutalizációval. 1917-től a katonai-fegyveres események súlypontja a nyugati frontról ismét keletre tevődött, folytatva ezzel az 1910-es évek balkáni háborúinak véres eseményeit. 1917-től a nézeteltérések természete megváltozott, hiszen valamennyi társadalomnak szembe kellett néznie a megosztottságból adódó problémákkal. Winter szerint az 1917–1921 közötti második szakaszra a félelem, a belső megosztottság, etnikai és vallási ellentétek voltak jellemzőek, bár ezek nemcsak a közép- és kelet-európai területeken, hanem Nyugaton is előfordultak, például Írországbán. Az amerikai történész azt hangsúlyozta, hogy 1918-ban nem ért véget az első világháború, Kelet-Európa sok régiójában egészen 1923-ig elhúzódtak az erőszakos, forradalmi megmozdulások. Gondolatmenetét azzal összegezte, hogy az 1930-as évek konfliktusainak gyökerét az 1917–1923 közti időszakban kell keresni.

A második szekció tanulmányai sokrétűen és változatos nézőpontból foglalkoztak az erőszakkal, az erőszak történetével. A fejezet tanulmányai a kelet-európai terület háborús és háború utáni nehézségeit tárgyalták. Szó esett a különböző szélsőséges irányzatok térnyerésének okairól, a háborúból hazatérő katonák nehézségeiről, a paramilitáris tevékenységről, az önállósodó nemzetállamok történetéről, de az egész Európában pusztító spanyolnátháról is.

A harmadik szekció a posztkoloniális történelem köré épült. Fontos kérdést vetett fel ez a szekció is, amikor azt vizsgálta, hogy 1918 után mely gyarmati és posztkoloniális eszmék váltak meghatározóvá. A tanulmányok egy része eszmetörténettel is foglalkozott. A nagy transznacionális gondolatok, mint a szocializmus, a kommunizmus, a pacifizmus, a revizionizmus és a modernizáció nagymértékben befolyásolták az első világháborút követő évek és évtizedek alakulását. Az utolsó, negyedik szekció a Nyugatra történő emigráció és

a határváltozások miatt bekövetkező népességmozgások történetét vizsgálta. A tanulmányok arra keresték a választ, milyen általános tényezők és milyen – esetleg – személyes motivációk játszhattak abban közre, hogy az első világháború után olyan sok ember elhagyta a hazáját és egy másik országban kezdett új életet. Például Magyarország esetében 425 ezer fő költözött az elcsatolt területekről az ország belső felébe, ahogy a vesztes Bulgária területére is közel 150 ezer fő érkezett az elcsatolt területekről.

Öt tanulmány szerzője, Jochen Böehler, Murber Ibolya, Rastko Lompar, Simon Attila és Wolfgang Templin a korszak konfliktustörténetével foglalkoztak. Böehler az 1918–1921 közt zajló közép-európai polgárháború jellemzőit járta körbe és két faktor jelentőségét szögezte le. Egyrészt olyan nyelvi-etnikai közösségek konfliktusáról volt szó, amelyek akkor még nem voltak egységesek, azonban a területi konfliktusok felgyorsították az önálló nemzetállamok kialakulásának folyamatát. Másrészt mindegyik nézeteltérésben szerepet kaptak a félkatonai erők, amelyek elsősorban a határ mentén élő lakosságra nézve jelentettek veszélyt. Murber Ibolya azt vizsgálta, hogy miként befolyásolta az oroszországi 1917. februári forradalom és az októberi bolsevik puccs a Habsburg Birodalom felbomlását, illetve Ausztria és Magyarország önállósodását. Három szerző, Burkhard Olschowsky, Marco Bresciani és Piotr Juszkiewicz az első világháború eszmetörténeti hatásait kutatta. Arnold Suppan, Szarka László, Andreea Dancila, Marcela Salagean és Beka Kobakhidze a közép- és kelet-európai határviták és a területi átrendeződések kérdését elemezték. Maciej Górný és Włodzimierz Közép-Európa első világháború utáni gazdaságtörténetének egy aspektusával, a költségvetési és monetáris politikával foglalkozott. További gazdaságtörténeti elemzések születtek Oliver Schulz, Andrei Zamoiski és Alexis Hofmeister tollából. A háború pszichológiai-mentális következményeivel foglalkozott Marek Syrny, Joanna Urbanek és Karolina Labowicz-Dynamus. Az emlékeztörténettel kapcsolatos tanulmányokat Bartosz Dzienowski-Stefanczyk, Vasilius Safronovas és Florin Abraham jegyezték.

A tanulmánykötet kivitelezése esztétikus, színes képei miatt is jó érzés kézbe venni, a régi fényképeket, képeket böngészni. A gazdag

képanyag segíti az olvasottak befogadását, értelmezését és rendszerezését. Az előszóban rögzített célokat, az első világháborút és az azt követő évek mélyebb megismerését, az új megközelítések és narratívák megalkotását sikerült a kötetnek megvalósítania. A tanulmányok alaposan és átfogóan teljesítették feladatukat. Újszerű elképzelések és újragondolások kaptak helyet, ami fontos hozzájárulás a közép- és kelet-európai történelem új korszakolásához. A szerkesztők már az előszóban rögzítették, hogy Közép- és Kelet-Európát nem tekintik egységes régiónak, hiszen Európa keleti felének legfőbb jellemzője éppen a nyelvi, etnikai, vallási és kulturális sokszínűség és heterogenitás. Ennek megfelelően lehetőség szerint minden nemzeti-ség tudatosan helyt kapott a kötetben. A sokszínűség szemléltetésére szlovák, magyar, osztrák, bolgár, délszláv, lengyel, cseh és a román történészek kutatási eredményeit gyűjtötték egy csokorba.

A kötet további erénye, hogy az olvasás közben a sok válasz mellett újabb kérdések is felvetődnek. További kutatási irányok rajzolódnak ki, többek között a politika- és társadalomtörténeti területen, illetve a terminológiai kérdések kapcsán. Például Simon Attila tanulmánya Csehszlovákia példáján keresztül villantotta fel a szociáldemokrácia nemzetköziesedésének kudarcát, amelynek feltárása további kutatást igényel. Andrei Zamoiski konklúziójában említi, hogy az 1918–1921 közötti Fehéroroszországban zajló polgárháború emlékezete és értékelése a mai napig vitatott.

A kötet legfontosabb eredménye, hogy új kontextusba helyezi az első világháborút és az azt követő éveket, új olvasatot kínál az első világháború utáni évek értelmezéséhez. Megkérdőjelezi a korábbi hagyományos nyugati fókuszú narratívákat, helyette Európa keleti felének eseményeit és történéseit helyezi a középpontba. Miközben mindvégig szem előtt tartja a térség heterogenitásából fakadó egyedi dinamikát, amelynek biztos kezű elemzését a nemzetközi szerzőgárda tette lehetővé.

Burkhard Olschowsky, Piotr Juszkiewicz és Jan Rydel (eds.): *Central and Eastern Europe after the First World War* (Közép-és Kelet-Európa az első világháború után). De Gruyter, Oldenbourg, 2021. ISBN-szám: 978-3-11-05-9715-8, 435 o.